

„Az anyaország már rég külfölddé vált”...

Köztudott, hogy a Kárpát-medence évszázados népvándorlás, migráció színtere. Csúcsponyját 1699 után, a törökök kiszorításával a karlócai béke megkötése után érte el, de a következő századokban sem állt le. A nagyobb összefüggő tömbök mellett egy-egy kisebb területen több etnikai csoport is élte mindennapi földműves-kisiparos életét. Az első világháború előtti népvándorlásokat az önkéntesség jellemezte. Az I. világháborút követően az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után az utódállamok megalakulását követő évtizedekben a migráció tovább folytatódott; önkéntességről azonban ekkor már nem beszélhetünk. Az utódállamok határain kívül rekedt kisebbségeket különböző intézkedések, diktátumok hatására kényszerítették lakóhelyük elhagyására. Noha a kisebbségi kérdés a XIX. század elejétől, a nemzetek öntudatra ébredésével Magyarországon (is) a megoldandó politikai kérdések listájára, ám a kisebbségpolitika azóta sem vesztett fontosságából.

Gerhard Seewann német történész az 1960-as évek végétől kutatja, vizsgálja a Kárpát-medencében élő nemzeti kisebbségeket, köztük is elsősorban a svábokat. 1980-as években a müncheni *Südost Institut*-ban folytatta módszeres kutatásait a multietnikus délkelet-európai országok etnopolitikájáról, interetnikus kapcsolatairól és etnokulturális folyamatairól. 1984-ben *Edgar Höchs*-szel közösen kidolgozta és elindította *Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten im Donaauraum* című nagyszabású projektjét. Ezzel a vállalkozással kiemelte a kisebbségkutatást a néprajzi kutatások és az egyébként jogos kisebbségpolitikai és jogi sérelmek inventáriumának köréből, a kisebbségi történetírást megfosztotta ideologikus jellegétől, és a mai napig ható érvénnyel megteremtette a modern, az etnopolitikai kisebbségkutatás alapjait. Személye jól ismert és elismert Magyarországon, ahol az évek folyamán számos cikke jelent meg magyarul a különböző folyóiratokban.

Az *Ungarndeutsche und Ethnopolitik* c. könyvnek címe utal arra, hogy a kötetben megjelent történelmi megközelítések, elemzések, a németekre koncentráló tanulmányok mellett (II., III. rész.) Seewann jelentős területet szentel a kisebbségpolitika kérdésének a Kárpát-medencében (I. rész). Az I. rész nyitótanulmányában (*Ethnopolitik im 20. Jahrhundert*) a térség valamennyi kisebbségét figyelembe véve az etnopolitika XX. századi megnyilvánulásainak, többség-kisebbség konfliktusainak kérdését vizsgálja, és felveti az autonómiaproblematikát is. Ez az írás ugyanúgy hozzátartozik annak a 25 évnek a terméséhez, melynek legjelentősebb írásai kaptak helyet ebben a gyűjteményes kötetben. A tanulmányok átfogják a XVII. és a XX. század közti időszakot. Ezen belül kiemelten foglalkozik az 1918–1948 között eltelt 30 év történetével, a nemzeti sovínizmussal, a kollektív bűnösség és a kitelepítés problémakörével, valamint a szocializmus korának, az egy pártrendszernek nemzetiségpolitikájával. Bemutatja az eredményeket, a mulasztásokat, kitér az identitás, a német–magyar viszony alakulására, és látéletet ad a jelenkor kisebbségi mindennapjairól, a kisebbségek rendszerváltás utáni helyzetéről. A kötetben nemzetiségi tipológiát állít fel az egész Kárpát-medencére vonatkozóan.

Seewann írásaiból kitűnik, hogy a németek betelepítése után a magyarok és a németek történetileg békében éltek egymás mellett. A békességet biztosították a homogén, zárt német vagy német többségű falvak és az endogámia. Ugyanakkor a különböző időkben és a különböző németországi helyszínekről bevándorolt svábok sem nyelvileg, sem kulturálisan nem alkottak homogén egységet; nyelvkiegyenlítődsében megállt településdialektusainak kö-

szönhetően pl. a magyar lett a svábok között a közvetítő nyelv. A magyarokhoz való közeledésben jelentős szerepe volt a közös katolikus vallásnak, a közös történelmi sors megélésének is, valamint annak a ténynek, hogy a nemzetté válás időszakát nem Németországban, hanem Magyarországon élték át, és annak, hogy a svábok írásos történelme a betelepedés utáni időkben Magyarországon kezdődik. A kollektív emlékezet pedig nem őrizte meg az eredeti származás helyszínét, a *Mutterland* képét. A haza, a *Heimat* a svábok számára egyértelműen Magyarországot jelentette. Mint Eduard Glatzot idézve Seewann megállapítja: „számukra az anyaország már rég külfölddé vált” (2. fejezet, *Die nationalen Minderheiten in Ungarn. Alte und neue Probleme in der jungen Demokratie*, 35. o.).

A XX. század döntő fordulatot hozott a németek életében. Míg a nemzeti ébredés „nagy” nemzetformáló korszakában nem voltak elkülönülési aspirációi, az I. világháborút követően az egyre hangsúlyosabbá váló etnikai önszerveződés útjára lépett. A nemzetiszocialista népcsoport-politika ennek bázisán tört előre, és próbálta meg a magyarországi németeket az egységes német nemzettestbe integrálni. „Az általánosan erős, lokálisan kifejeződött hazatudatot, amely organikusán összekapcsolódott az érzelmi elemeket is felmutató állampatriotizmussal... a magyar állam iránt érzett lojalitást a 30-as, 40-es években igencsak próbára tették” – írja Seewann ugyancsak a 2. fejezetben (36. o.). A volksbundista népi német mozgalom mellett hiába volt jelen a „*Hűség a hazához*” mozgalma, a németeket kollektív bűnösnek kikiáltva telepítettek ki mindenkit, akinek a házára, vagyonára szükség volt. A ki- és betelepítések következtében megváltozott a településszerkezet, megszűnt a falvak nemzetiségi homogenitása, sőt ma már 1-2 kisebb települést leszámítva, még a baranyai falvakban sincsenek többségben a svábok. Ez kedvezett a szocializmus korszakát jellemző teljes elmagyarosításnak, amely a németeket is beleértve minden magyarországi kisebbséget érintett. Az egypártrendszer nem vett tudomást sem a kisebbségek létezéséről, sem hovatartozásukról, megtagadta tőlük a kulturális autonómiát és megfosztotta őket az etnikai identitás megélésének lehetőségétől. Mint a 3. fejezet (*Minderheiten in der ungarischen Innenpolitik 1949–1989/2000*) részletesen kifejti, ehhez járult, hogy a polgárosodási tendenciákat is magába foglaló modernizáció, a kizárólagosan magyar nyelvű oktatás és a nemzeti szocializáció hatására a tradicionális etnikai-kulturális értékrend felbomlott. Ilyen körülmények között az etnikai tradíció átörökítése megszakadt. A szokások, a hagyományok jelentős része feledésbe merült, az etnikai identitásban pedig mérhetetlen rombolás következett be. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a hetvenes évek legfelsőbb politikai és pártvezetés szintjén kezdeményezett, programmá előírt, etnikai megújulásra felszólító programjai visszhangtalanok maradtak a kisebbségek körében. Ezek a programok a megsérült etnikai identitás helyreállítására nem voltak alkalmasak, mert a kisebbségek kultúráját kirakatkulturává kívánták tenni. S amint azt Seewann kifejti, a hetvenes évek etnikai folklorizációja, anyanyelv-oktatási intézkedései elsősorban a reciprocitás igényének jegyében születtek. A cél az volt, hogy a környező országok magyarjainak a kormányok ugyanolyan lehetőségeket biztosítsanak, mint amilyeneket a magyar kormány biztosít az itt élő németeknek, horvátoknak, románoknak, szlovákoknak stb. Ebben a korszakban a kisebbségek csak felülről szervezett „demokratikus „szövetségek, formájában jeleníthették meg magukat. Tényleges érdekérvényesítő politikai megnyilvánulás az egypártrendszer szűkös keretei között nem bontakozhatott ki. Az „új demokráciában, megváltozott az etnopolitikai diskurzus, amit „robbanásszerűen követtek a kisebbségek csoportképződési folyamatai, (53. o.). A kulturális szokások őrzése mellett a kisebbségek önkormányzataik révén mind helyi, mind regionális és országos szinten politikai érdekérvényesítő csoportokként léphetek fel. Ebben a vonatkozásban ismét felveti a reciprocitás kérdését, a magyar állam viszo-

nyát a határán kívüli magyar kisebbségekhez és a határon belüli nemzeti kisebbségekhez. A magyar nemzetiségpolitika alakulását az 50-es évektől napjainkig a 4. fejezet (*A magyar nemzetiségi politika mérlege az 50-es évektől napjainkig*) magyar nyelven is közzéteszi.

Az első részt az *Ungarns Nationalitäten* c. fejezet zárja, amelyet *Kathrin Sitzlerrel* közösen írt. Ebben a fejezetben táblázatokkal jól illusztrálva mutatja be a kisebbségek demográfiai fejlődését, településstruktúráját, szocioökonómiai aspektusait és fejlődési tendenciáit, valamint a nemzetiségi iskolaügyet és a nyelv kérdését.

A II. és a III. részben kizárólag németekkel kapcsolatos történelmi tanulmányokat olvashatunk. Seewann ebben a két részben kisebb korszakokat és eseményeket mélyebben is elemez, mint pl. a *Kathrin Sitzlerrel* ugyancsak közösen írt 11. fejezet (*Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. Zur Reinterpretation der Geschichte der ungarndeutschen Minderheit in den Jahren 1938–1948*), vagy a 15. fejezet a szerbek Magyarországra meneküléséről, amit úgy ítélt meg, mint a XVIII. századi német betelepülés előfeltételét (*Serbische Süd-Nord-Migration in Südosteuropa als Voraussetzung für die deutsche Ansiedlung im 18. Jahrhundert*).

Szinte valamennyi fejezetben felmerül az identitás problematikája. A 6. fejezetben (*Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa*) történeti elemzésekre támaszkodva megalkotja a régió németiségének identitástípusait, köztük a német–magyar, a népi („*völkisch*..), és a magyar–német típust. A magyar–német típuson belül további identitásformákat különít el. A kétnyelvűekhez tartoznak a „*Hungarus*..-ok (A típus) és a „*Völkisch*..-ek (B típus), az egynyelvűekhez pedig a részben tradícióktól mentes félig magyarok, félig magyar–németek (C típus), és a teljesen tradíciófüggetlen, de „német hátterű” magyarok (D típus). A „*Hungarus*” kettős identitással rendelkezik, hangsúlyozza szubjektív etnikai hovatartozását, ápolja etnikai szokásait és anyanyelvét. A többségi társadalommal „*kultúracsere*” és „*érdekkiegyenlítődesi*” kapcsolatokat ápol, és konstruktív kritikával viszonyul hozzá. A „*Völkisch*” etnikai hovatartozásának objektív jellemzőit hangsúlyozza, népi kultúráját és szokásait csoporthoz tartozás kényszerének hatása alatt ápolja. Az anyaországgal való kapcsolatok ápolása elsőbbséget élvez a befogadó többségi társadalommal szemben. A C típusúak csoportjába tartozók identitása diffúz, keverednek bennük az A és a B típus elemei, a kettős identitás tudattalan hordozói. A D típus csak akkor ismeri be magyarországi német származását, ha kényszerítik, ahistorikusan gondolkodik, identitásvesztését a magyar nacionalizmussal kompenzálja, teljes mértékben inkorporálódik a többségi társadalomba (105. o.). A tipológia továbbgondolásra érdemes, hasznos kiindulási pontul szolgálhat további identitástipológiák megalkotásához.

A 7. (*Das Ungarndeutschtum 1918–1980*) és a magyar nyelvű 8. fejezetben (*A magyarországi németek fejlődése, a nyelv és tradíciók őrzésének lehetősége*) kerül sor az 1918–1988 közötti időszak érzelemmentes, objektív hangvételű, részletes bemutatására olyan témák elemzésével, mint a sváb parasztnak gazdasági helyzete, a német középrétegek szerepvállalása a disszimiláció folyamatában, a németeket érintő kisebbségi törvénykezés, a németek szervezeteinek létrehozása, kitelepítés, jogfosztottság, területi elhelyezkedés és gazdasági helyzet a II. világháború után, nyelvi asszimiláció, szocialista kisebbségpolitika. A 9. fejezetben (*Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenraum 1918–1980. Ein typologischer Vergleich ihrer Entwicklung*) Seewann a határon belüli svábok és a határon kívüli magyarok helyzetét hasonlítja össze 1918 és 1980 között. Ilyen témájú összehasonlítást tudomásom szerint nem ismer a szakirodalom. Ebben az összehasonlításban egyszerű svábok mint kisebbség viszonyulnak a több-

ségi magyarsághoz, a magyarok mint kisebbség viszonyulnak a befogadó ország többségéhez. Ebben a viszonyulásban 1919–1939 között közös fejlődési momentumként említi mind a svábok, mind a kisebbségben élő magyarok radikalizálódását (140. o.). A II. világháború után az üldöztetések hatására mindkét kisebbség identitástudata és a szolidaritásérzése megrendült, s a 40 éves szocialista berendezkedés akadályozta spontán csoportképződési folyamataikat. Mind a svábok, mind a határon túli magyarok számára egyetlen lehetőség maradt, az etnikai csoport mint társadalmi csoport feloldódása a többségben. Az etnikai identitás megélésének lehetősége kizárólag a privát szférában volt lehetséges. Mindkét kisebbség erőteljes, politikailag megfogalmazott és kikényszerített, ám térben, időben, tempójában és intenzitásában eltérő asszimilációnak volt kitéve (146. o.). A kép teljesség tétele érdekében Seewann országonként, az akkori Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Romániában is megvizsgálja a magyarok helyzetét. Végül arra a következtetésre jut, hogy a kisebbségi kérdést tekintve kontinuitás van az 1945 előtti és utáni időszak között; sem a II. világháború előtt, sem utána nem oldódott meg a súlyos probléma annak ellenére, hogy mind a négy ország úgy gondolta, az internationalista szocializmus felépítésével a kérdés magától megoldódik (145. o.). A 10. fejezet *A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségének tipológiai összehasonlítása 1918–1980 c.* fejezetben a németül nem tudók is hozzáférhetnek ehhez a nagyon fontos íráshoz.

A kötet III. részében a 12. fejezetben brit forrásanyagot mutatja be a kitelepítés Potsdam előtti és utáni folyamatát (*Britische Quellen zum Vertreibungsprozeß vor und nach Potsdam*), a 13. fejezetben irodalmi példákra hivatkozva elemzi a magyarországi németiség helyzetét (*Das Ungarndeutschum der Zwischenkriegszeit im Spiegel der internationalen Nachkriegsliteratur*), a 14. fejezetben pedig megismertet a Mercy-Argenteau grófok családtörténetével (*Zur Familieengeschichte der Grafen Mercy und Mercy-Argenteau*).

Összefoglalva elmondhatjuk, nagyon értékes, alapos, sokszínű kötet látott napvilágot. Számos tanulmányát kötelező olvasmányként ajánlom a német szakos egyetemistáknak, a történészeknek, a kisebbségkutatóknak – és minden magát németnek vagy német anyanyelvűnek valló magyar állampolgárnak. Csak azt sajnálom, hogy a kötet 15 tanulmányából tizenkettőt csak azok olvashatnak el, akik értenek németül. A tanulmányok ugyanis a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség figyelmére is számot tarthatnak. Bár a könyv különböző időszakokban született tanulmányokból áll össze, akárha egy kötet fejezetei lennének, homogén egységes egészet alkotnak. Minden tanulmányhoz bőséges jegyzetapparátus járul, s ahol szükséges, táblázatok segítik a tájékozódást.

Gerhard Seewann: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze.*

Bp. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, 2000.